

Nemes Nagy József

A piacgazdasági átmenet terei

A teljes szöveg eredeti megjelenési helye: Nemes Nagy J. 1995 A piacgazdasági átmenet terei „*Falu - Város - Régió*” 7-8. sz., pp. 6-11.

Vizsgálati cél, metodika

A regionális folyamatoknak a megyéknél alacsonyabb térségi szinteken végzett vizsgálatát azok a tapasztalatok, miszerint e nagyobb egységeken belül érzékletes kistérségi és települési különbségek vannak feltétlenül *szükségessé* teszik.

A differenciáltabb elemzés igényét kelti fel az is, hogy az egydimenziós osztályozásban - amilyen például a GDP - nagyon különböző gazdasági profilú térségek kerülnek azonos fejlettségi kategóriába. Mivel *a regionális politiká ab ovo struktúrapolitika*, a fejlettséggel azonos jelentőségű tényező benne *a gazdasági karakter*, ennek vizsgálata is alapszükséglet.

A megyei szintű vizsgálatokban a megfigyelési egységek csekély száma - 20 területegység - korlátot állít a komplex helyzetértékelés alapjául szolgáló mutatószámok vizsgálatbavonására. Egy kistérségi aggregáltságú elemzésben - amely esetünkben 182 területegységet jelentett, az 1992. végén városi jogállású településekhez egy-egy körzetet rendelve - azonban lényegében már nincs mennyiségi korlát az elemzésbe vonható változók számát tekintve.

A következőkben bemutatásra kerülő elemzés kiindulópontját négy jelzőszámcsoporthoz alkotta:

- a vállalkozási aktivitás, a gazdasági szereplők (cégek) területi jellemzői
- a személyi jövedelemadó mutatószámai
- a munkanélküliség területi adatai
- a külföldi tőke eloszlása, a vegyesvállalatok térszerkezete

Ezen területi információs bázison tettünk kísérletet a piacgazdasági átmenet térszerveződési rendjének analizésére. E négy jellegzetes jelenségcsoporthoz többféle mutatószámmal reprezentálva, több kísérleti és iterációs fázis után - kiszűrve egyebek között a halmozódásokat, s így egyes tényezők túlértékelttségét - végülis *tizenegy*, egymástól tartalmában jól elváló jelzőszám alkotta az elemzés alapját (az alapváltozók listáját, jelentését és forrásait lásd az 1. táblázatban).

E jelzőszámok *faktoranalízise három* önálló dimenzióját tárja fel a piacgazdasági átmenet hazai térszerkezetének. (A három faktor az alapváltozók által tartalmazott információ - szórásnégyzet - 77 %-át tömöríti, amint azt a 2. táblázat adatai mutatják).

A piacgazdasági átmenet három tere

A faktorelemzés tehát három faktort jelöl ki - egymástól világosan elváló és a hétköznapi tapasztalatokkal is jól egybeeső, jól azonosítható tartalmakkal. A három faktor - vagy miként a következőkben visszatérően nevezzük - a „három tér” a következő:

1) *A munkavállalói tér (GTFAKI)*

- 2) *A vállalkozói tér (GTFAK2)*
- 3) *A külföldi tőke tere (GTFAK3)*

A faktorok azonosítása az alapváltozók és a faktorok közötti korrelációkon alapul (3. táblázat).

1. táblázat A városkörzeti faktoranalízisekben szereplő mutatószámok:

A változók	A változó tartalma	Mérték	Év	Forrás
NJOPOP93	Egy lakosra jutó nettó (adózott) jövedelem	ezer Ft	1993	Személyi jövedelemadó APEH-PM
ADFPOP93	Adófizetők aránya	%	1993	Személyi jövedelemadó APEH-PM
JOV9390	Adóköteles jövedelem növekedése	%	1990-93	Személyi jövedelemadó APEH-PM
MNR9307	Munkanélküliségi ráta	%	1993. július	Regisztrált munkanélküliek - OMK
VALADF93	Főállású munkaviszonyon kívüli jövedelemmel rendelkezők	%	1993	Személyi jövedelemadó APEH-PM
EGYV92PO	Egyéni vállalkozások sűrűsége	db/10e fő	1992	TSTAR-1992, KSH
W93POP	Vegyesvállalatok sűrűsége	db/10e fő	1993	Vállalkozási nyereségadó PMGII
CEGPOP93	Vállalkozási nyereségadót fizető cégek sűrűsége	db/10e fő	1993	Vállalkozási nyereségadó PMGII
KKKTOA93	Külföldi tőke a kettős könyvvitelű cégek jegyzett tőkéjében	%	1993	Vállalkozási nyereségadó PMGII
KTOAKT93	Külföldi tőke a kettős könyvvitelű vegyesvállalatokban az aktív korú népességére vetítve	ezer Ft/fő	1993	Vállalkozási nyereségadó PMGII
WARA93	Vegyesvállalatok a vállalkozási nyereségadót fizető cégek között	%	1993	Vállalkozási nyereségadó PMGII

2. táblázat A faktorok által magyarázott szórásnégyzet a faktoranalízisekben

Faktorok	Sajátérték	Magyarázott szórásnégyzet	
		(%)	kumulált %
1. faktor - GTFAK1	5.40376	49.1	49.1
2. faktor - GTFAK2	1.71933	15.6	64.8
3. faktor - GTFAK3	1.35977	12.4	77.1

3.. táblázat A faktoranalízis korrelációs mátrixa (rotált faktormátrix)

Alapváltozók	GTFAK1	GTFAK2	GTFAK3
	A munkavállalói tér	A vállalkozói tér	A külföldi tőke terének
	faktora		
NJOPOP93	.90816	.10966	.19500
ADFPOP93	.84029	.29342	.23633
JOV9390	.81936	.05018	.04126
MNR9307	-.80209	-.24867	-.16270
VALADF93	-.08170	.86314	-.11004
EGYV92PO	.37859	.81229	.02468
W93POP	.41759	.72450	.37596
CEGPOP93	.56882	.60917	.23423
KKKTOA93	.10846	-.06818	.88923
KTOAKT93	.13978	.04406	.88077
WARA93	.28051	.41305	.58429

A táblázatban **kiemelt (0,5 feletti)** korrelációs együtthatók jelzik azokat az alapváltozókat, amelyek dominánsan meghatározzák az egyes faktorok („terek”) tartalmát.

Az első faktor azért azonosítható a „*munkavállalói térrel*”, mivel épp azokkal az alapváltozókkal korrelál erőteljesen, amelyek a munkavállalói pozícióval függnek össze (*adózott jövedelmek szintje és dinamikája, adózók aránya, munkanélküliség*).

A második faktor (a „*vállalkozói tér*”) esetében a *cégsűrűség, az egyéni vállalkozások koncentráltága, a főmunkán kívüli jövedelemmel rendelkezők aránya* azonosítja - ez előző dimenziótól láthatóan eltérő tartalommal az új komplex változót.

A harmadik dimenzió (a „*külföldi tőke tere*”) a *külföldi tőke, a vegyesvállalatok* térségi súlyát kifejező változókkal mutatja a legerősebb kapcsolatot.

A három ortogonális dimenzió közül a *munkavállalói tér* faktora tekinthető társadalom- és regionális politikai szempontból a legjelentősebb tartalmat hordozó térnek, *az aktív népesség gazdasági pozícióit* tükröző jellemzőket összpontosítja. Ez a faktor az adatrendszer információtartalmának mintegy felét fedi le. A *vállalkozói tér* illetve a *külföldi tőke tere* inkább egy-egy sajátos *gazdaságszerkezeti dimenzióként* fogható fel, amely az első térrel kombinálódva ad sajátos, a jövőbeni esélyeket is determináló karaktert az egyes térségeknek illetve településeknek.

A háromdimenziós rendszer értelmezéséhez világosan kell látni, hogy az egyes faktorok („terek”) nem azért válnak szét ebben az elemzésben, mert tartalmuk, az általuk leírt jelenségcsoportok különbözőek. A logika fordított: azért különülnek el, mert *térbeli konfigurációjuk, regionális tagoltságuk különbözik*. s az a tény, hogy e három, eltérő térsémájú dimenzióknak ilyen egyértelműen azonosítható a tartalma, épp a térbeliség rendkívül nagyerejű társadalomszervezési hatását jelzi.

Történeti és genetikus kapcsolatok

A feltároló triadikus rendszer valóságleíró erejét nem egyszerűen azzal támaszthatjuk alá, hogy valóságosan is érzékelhető, bár együttlétező, de önmozgással is rendelkező három tényezőt kaptunk eredményül, hanem azzal is, hogy a rendszer *történetileg* is megfelelően alátámasztott struktúrára utal az átment gazdasági térszerkezetében.

A „munkavállalói” tér szinte magától értetődően kínálja az analógiát a szocialista időszak „*első*” *gazdaságával*. A magas adózott (legális, megfogott) jövedelmek, a viszonylagos munkahelystabilitás, amit e faktor pozitív értékei visszaadnak, ugyanis alapvetően azoknak a szektoroknak, gazdálkodási formáknak és tevékenységeknek a továbbéléséből adódnak, amely az „*első*” gazdaság gerince volt a múltban: a még talponmaradt nagyüzemi szféra, s a városi, alapvetően a költségvetésből finanszírozott ellátótevékenység. Ez a genetikus és történeti kapcsolat nyilvánvalóan kitűnik a munkavállalói tér konkrét térbeni tagozódásából is. A munkavállalói tér induló szerkezetét a rendszerváltozást követően legerőteljesebben az ipari tengely depressziója módosította.

Nem sokkal kockázatosabb, ha a „vállalkozói” tér esetében a szocialista *időszak fél-privát „második gazdaságával*” véljük fellelni a történeti összekapcsolódást. A térszerkezet ezt a is egyértelműen igazolja. A magas faktorértékek itt a mezőgazdasági kistermelés magas intenzitású zónáira („*falusi második gazdaság*”), illetve a nyolcvanas évek első felében elindult kisvállalkozási boom („*városi második gazdaság*”) koncentrációs magterületeire (nagyvárosok, Balaton) utalnak vissza. Anélkül,⁴

hogy eltúloznánk, tényyszerűen az is megállapítható, hogy a vállalkozási aktivitás, mint vitathatatlanul a piacgazdaság lényegéhez tartozó átstrukturáló folyamat, egyben a „második” gazdaság fél-legális („szürke”) karakteréből is átörökített működési elemeket, ami ugyancsak érv a genetikus kapcsolat megállapítása mellett. Ahogy a későbbiekből majd kítűnik a vállalkozásaktivitás térszerkezetében sajátos új elemek rakódtak az előzménynek tekinthető sémára („balkáni hatás”).

Valóban ideális rendszerré a hármastér persze akkor válna, ha a harmadik faktor a „harmadik” gazdasággal lenne azonosítható. Miként az elmúlt rendszerben, úgy a piacgazdasági átmenetben is létezik (s mára nyilvánvalóbban is hat épp a nagy társadalmi-gazdasági átrendeződés és más hatások eredményeként) a „harmadik”, fekete gazdaság, ez azonban lényegéből adódóan rendészeti és igazságszolgáltatási eszközökkel is alig hozható felszínre, nemhogy egy többváltozós területi statisztikai analízissel. (Egy alaposabb kutatás induló hipotéziseként talán az lenne megfogalmazható, hogy a „fekete” gazdaság területi szempontból a nyílt gazdaság eloszlását követve, azzal összefonódva *növeli a gazdasági erő és fejlettség regionális differenciáit*).

A „külföldi tőke” tere így az előzmények, analógiák nélküli új dimenziójaként értelmezhető a mai gazdasági térszerkeződésnek, valódi újdonsága épp azzal kap megerősítést, hogy térbeli tagoltsága a másik két dimenziótól független (ennek okairól, jellegzetességeiről lásd a továbbiakat).

A három tér eltérő alapkarakterét és történeti-genetikus kapcsolódásait jól jelzi már a bennük legjobb helyzetűnek minősült 20-20 körzet egymás mellé helyezése is (4. táblázat). Mindhárom faktor élmezőnyébe csupán *Budapest* került be. Ez a tény is világosan jelzi, hogy *a főváros egyedi minőséget képvisel az átmenetben*: stabil átörökített szerkezeti elemekkel, rendkívüli vállalkozási intenzitással és erős tőkevonzással. Szentendre, Szeged és Pécs térsége képviseli az első két faktorban kiemelkedő helyzetű térségeket, Sopron és Martfű esetében pedig a stabil munkavállalói tér kapcsolódik az intenzív tőkevonzással. A kisvállalkozások dominanciáját visszaadó vállalkozói tér illetve a nagy külföldi tőkekoncentráció együttes kiemelkedő értékére (a főváros kivételével) nincs példa.

A három faktortér összesítése alapján - *orientációs* értékkel - lehetőség van egyfajta összevont rangsorolásra is. E minősítésben a területegységeket a három faktorérték szerinti rangszámnak a faktorok sajátértékeivel súlyozott átlaga szerint állíthatjuk sorrendbe. Ez a minősítés legnagyobb súllyal a munkavállalói térbeli helyzetet veszi figyelembe. Az összesített rangsor élén is *a főváros* áll, azt a két faktortérben is az első húsz körzet közé sorolt *Sopron* követi, a többi kisvárosi központú körzet közül leginkább *Szentendre* közelíti meg. A legnagyobb vidéki regionális központok közül *Szeged, Pécs, Győr és Székesfehérvár* emelkedik ki. Több olyan városkörzet található az összesített rangsor élmezőnyében, amely egy-egy faktor kiemelkedő értékének köszönheti előkelő minősítését: a speciális funkciójú balatonmenti körzetek (Hévíz, Balatonfüred, Siófok, Balatonalmádi, Fonyód, Keszthely), három kedvező munkavállalói pozícióban lévő megyeszékhely: Veszprém, Szombathely, Zalaegerszeg valamint a nagy tőkevonzási ereje miatt Budaörs körzete. Két olyan térség is bekerül ebbe a sorba, amely egyik faktortérben sincs az élmezőnyben: Szekszárd és Tata körzete.

4.táblázat A három térben legjobb pozíciót elfoglaló városkörzetek

Városkörzet	A munka- vállalói tér faktorértéke	Városkörzet	A vállalkozói tér faktorértéke	Városkörzet	A külföldi tőke terének faktorértéke
SZÁZHALOMBATTA	4,209	HÉVÍZ	6,227	SZENTGOTTHÁRD	6,818
SZOMBATHELY	2,073	FONYÓD	4,338	ESZTERGOM	4,401
ZÁHONY	2,059	BOGLÁRLELLE	3,641	SÁRBOGÁRD	2,383
PAKS	2,039	BALATONFÜRED	2,972	BUDAÖRS	2,374
VESZPRÉM	2,006	BALATONFÖLDVÁR	2,292	BUDAPEST	2,354
SIÓFOK	1,757	SIÓFOK	2,279	ASZÓD	2,211
ZALAEGRSZEG	1,603	BALATONALMÁDI	2,161	SÁRVÁR	2,133
DUNAÚJVÁROS	1,533	BUDAPEST	2,133	KÖRMEND	1,811
SZENTENDRE	1,483	KESZTHELY	2,058	SIKLÓS	1,781
DUNAKESZI	1,472	KISKÖRÖS	1,783	VÁC	1,680
GYŐR	1,442	SZEGED	1,728	SOPRON	1,663
BUDAPEST	1,438	TÚRKEVE	1,257	MARTFŰ	1,644
SZEGED	1,416	MÓRAHALOM	1,236	TOKAJ	1,612
SOPRON	1,371	PÉCS	1,133	MOSONMAGYARÓVÁR	1,517
BALATONFÜRED	1,358	KUNHEGYES	1,129	KŐSZEG	1,507
PÉCS	1,291	BAJA	1,061	NYERGESÚJFALU	1,406
MARTFŰ	1,267	BATTONYA	1,051	SZÉKESFEHÉRVÁR	1,306
SZOLNOK	1,201	SZENTENDRE	1,032	ÉRD	1,267
SZÉKESFEHÉRVÁR	1,184	KISTELEK	0,955	OROSHÁZA	1,240
MÓR	1,183	KISKUNMAJSA	0,892	NAGYKÁTA	1,188

A földrajzi helyzet meghatározó szerepe a gazdasági térszerveződésben

Térképezve a vizsgálat eredményeit a három faktor térszerkezetének sajátosságai illetve közös vonásai egyaránt feltűnnek. Mindez az ortogonalitás következménye, azé a sajátossága, hogy a három faktor értékei a legkülönbözőbb kombinációban jellemzik az egyes körzeteket.

A munkavállalói tér faktorában (1.térkép) a főváros és környéke, valamint a Nyugat-és a Közép-Dunántúl a térséma jellegmeghatározóan kedvező helyzetű zónája. (Tulajdonképp egy stabil oldalakkal rendelkező „lyukas háromszög” alakult itt ki: a Budapest-Győr-Sopron, az osztrák határmenté illetve a Budapest-Székesfehérvár-Veszprém- (Zalaegerszeg) vonal alkotta oldalakkal).

Mivel ehhez a formációhoz a fővárosnál déli tengelyként kapcsolódik a mögöttes térségekhez képest kedvező mutatókkal rendelkező *Dunamente* városkörzeteinek stabilitást tükröző sávja, a Dunántúlon Nyugatról Keletre haladva stabil illetve megrendült munkavállalói pozíciókkal rendelkező térségek „hullámhegyei és völgyei” váltakoznak.

A keleti régióban saját környezetéből szinte szigetszerűen emelkedik ki három térség: Szeged, Szolnok illetve Tiszaújváros körzete („nyugatias karakterű keleti körzetek”). A nagy negatív faktorértékű körzetek (azaz a magas munkanélküliség, az alacsony adózott jövedelemszint térségei) egyaránt megtalálhatók az Alföld déli, középső és északkeleti régióiban, s nagy kiterjedt zónát alkotnak Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén. A Dunántúlról a siklósi, valamint az esztergomi (!) térség kerül ebbe a csoportba - az „esztergomi” típusra később még visszatérünk -, nagyobb összefüggő, megrendült „belső periféria” jelenlétére utal e faktorban a Somogy és Fejér megyék közös

határa menti körzeteknek az országos átlagnál kedvezőtlenebb minősítése.

A három faktortér közül a legsajátosabb s talán legmeglepőbb térbeli alapszerkezet a *vállalkozói tér* esetében tárul fel (2.térkép). Az ebben a faktorban összegződő tényezőcsoport - amely alapjaiban a *kisvállalkozási* aktivitást, mint a rendszerváltozás gazdasági struktúramódosító hatásaira adott, részben *kikényszerített* választ jeleníti meg - alapjellemzője a *déli országrész* dominanciája. Az Alföld e tényezőben összességében kifejezett dinamikát mutat (Bereg és Szatmár térségét is beleértve). Ezt az alapsémát a főváros illetve agglomerációja, valamint a Balatonmenti vállalkozási koncentrációs térsége egészíti ki. E faktorban a minden korábbi szempontban kiemelt helyzetben lévő Nyugat-Dunántúl lényegében átlag alatti pozíciójű. Hiányzik ez, az Alföld esetében kiegyensúlyozó szerepet játszó elem az észak-magyarországi térségek többségében is.

A déli súlypont kialakulásában alig megkérdőjelezhetően szerepe van a szétzilálódott jugoszláv térségből átmenekülteknek maguknak és az átmenekített tőkének is. E hatás rendkívül érzékletesen jelzi - ugyan teljesen más tartalommal, mint Nyugaton -, a fekvés, s ezen belül a *határmenti pozíció* egész sajátos, egyes periódusokban depresszióba süllyesztő, máskor dinamizáló hatását.

A vállalkozói tér adott struktúrája több csomópontjában rendkívüli *labilitást* hordoz. Ez vonatkozik a déli, politikai és gazdasági szempontból rendkívül instabil térségre valamint a másik nagy koncentrációs sávra, a Balaton régiójára. Ennek azért nagy a kockázata, mert nem látszanak annak a jelei, hogy a kisvállalkozási szféra megrendülése esetén milyen más szervezeti vagy tevékenységi kör léphetne e térségekben a helyébe. A leépíteni szándékozott állami szerepvállalás a lakossági infrastruktúra ágazataiban ugyanakkor elsősorban a nagyvárosi zónákban újabb - ha más formában és tevékenységi profillal is, de ismételten *kikényszerített* - lökést adhat ennek a gazdasági, megélhetési modellnek.

A *külföldi tőke tere* (3.térkép) a *legmozaikyszerűbb*. Ez a dimenzió tulajdonképp, térségi léptékben vizsgálva egy-egy, inkább *pontszerű* nagy objektum, külföldi tőkeberuházás meglétét vagy ilyenek hiányát tükrözi. A legnagyobb összefüggő koncentrációs gócok az osztrák határ mentén illetve a főváros térségében található. Már e térségekben is - legélesebben Esztergom, és Szentgotthárd körzetében -, de méginkább a munkavállalói tér kapcsán kedvezőtlen jellemzőkkel említett Somogy-Fejér megyehatárzónában jellegadó szerveződési típus a *nagy tőkekoncentráció illetve a megrendült munkavállalói tér* első pillantásra szinte abszurdnak tűnő kombinációja. Pedig, az ipari tevékenység privatizációjában, a külföldi (multinacionális cégek által végrehajtott) beruházásokban az alapséma (ma már) egyszerű és világos: nagy tőkekoncentráció - minimális de kiemelt minőségű munkaerővel. Ez általános séma, a kisebb városok esetében domináns is, a nagyobb városokban ugyanez a helyzet, csak ott az összetettebb, terciarizáltabb gazdaság elfedi. Ez a séma épp egyik alapeleme annak, hogy a külföldi tőke tere önálló faktorként jelenik meg.

Mivel privatizációs szempontból mára az egyedi (ipari) nagyvállalatok lényegében elfogytak, a külföldi tőke terében újabb koncentrációs gócok megjelenése - s ennek hatására a tér kiegyensúlyozottabbá válása - nem valószínű. Épp a további polarizálódás irányába hatnak a mára közismertté vált tervezett fejlesztések, újabb tőkebevonásokkal a Nyugat-Dunántúlon (pl.Szentgotthárd, Szombathely). A nagy közüzemi infrastrukturális szolgáltató (energetikai, kommunikációs, közlekedési) vállalatok privatizációja reálértelemben azonban a terítettebb külföldi tőkeeloszlás irányába hat (más kérdés, hogy ennek kimutatása a székhelyhez kötött gazdaságstatisztikai rendszer következtében láthatóan szinte teljesen lehetlen lesz).

A földrajzi helyzet hatásait összetettebb módszerekkel (többváltozós regresszióelemzéssel) firtatva további megállapítások tehetők (a matematikai analízis részleteit itt mellőzzük).

A vizsgált gazdasági jellemzők területi tagoltságában - a regresszióelemzés legfőbb tanulságaként - meghatározó tényezőként a *Nyugat-Kelet megosztottság* jelenik meg, kivételt csak a „vállalkozói tér” faktora jelent, ahol ez a földrajzi dimenzió nem kap szignifikáns szerepet, helyébe a másik helyzetparaméter az Észak-Dél tagoltság lép.

A *munkavállalói tér* faktorában a két helyzetparaméter mellett szignifikáns szerepet kap a városi népesség illetve a kvalifikált keresők arányának változója is. Ez azt jelzi, hogy - statisztikai, valószínűségi értelemben - *legjobb munkavállalói pozícióban a nyugati (északnyugati), városias, kvalifikált népességű térségek vannak, míg a legkedvezőtlenebb helyzetben a keleti (délkeleti), kevésbé városias, alacsonyabb kvalifikáltsági szintet elért térségek jellemzője.*

A *vállalkozói tér* faktorának regresszióelemzése egyértelműen a *déli körzetek előnyét jelzi az északiakkal szemben a vállalkozási aktivitásban.*

A *külföldi tőke* terében hasonlóan az első faktorhoz *az északnyugat-délkeleti tagoltság az alapvető, itt azonban sem az urbanizációs, sem a kvalifikációs szint nem jut szerephez.*

Ha az alapváltozók regresszióelemzésére is kitekintünk a következő, általánosításra érdemes tényezőket kell kiemelnünk.

Feltétlen ismételt kiemelésre érdemes az, hogy a *minden változó esetében szignifikáns szerepet kap a földrajzi helyzet*, a lokalizáció vizsgálataink szerint az átmenet folyamataiban elsőrendű tényező. Bár a modellezés során kifejezetten csak a földrajzi elhelyezkedés hatását tudtuk mérni, világos az, hogy ez a változó *az infrastrukturális-kommunikációs térbeni pozíciót* is magában foglalja, kiegészítve azokkal a látens, történeti és szociálpszichológiai háttértényezőkkel is amelyek az ország különböző régióit tagolják.

Feltűnő eredménye az elemzésnek, hogy a külföldi tőkevonzás esetében sem a városiasodottság, sem a kvalifikáltsági szint nem került a szignifikáns változók közé. Ez a vonás ugyanakkor összecseng azzal a ténnyel, hogy a nagy tőkeerejű külföldi beruházók - meghatározó módon a privatizációhoz kapcsolódva - elsődlegesen a működőképes vagyont (és a tág piacot) vették meg, s döntésükben a munkerőhátér és a helyi piac alig játszott szerepet, s e prioritásokból kiindulva a keleti országrészben is kicsemegézték a piacképes nagyvállalati kört. (A külföldi tőkejelenlét jellemző változók közül a Nyugat-Kelet tagozódás a legmarkánsabbab a vegyesvállalatok arányában jut szerephez, ezt a változót pedig egyértelműen a sok kicsiny minimális tőkés vegyesvállalat jelenléte határozza meg. Azok a nagyberuházók - lásd személygépkocsigyártás - amelyek „zöldmezős” telepítést hajtottak végre, ugyancsak egyértelműen a nyugati országrészt preferálták).

Határmentiség az átmenetben

A földrajzi fekvés kiemelt térszervező erejét bizonyító összefüggések indokoltá teszik, hogy a tagozódást sajátos térségi egységekben, a határmenti területeket és az ország belső térségeit összehasonlítva is elemezzük. Hét határzónát jelöltünk ki :

Osztrák-Szlovén határmente(7): Körmend, Szentgotthárd, Szombathely, Kőszeg, Sopron, Mosonmagyaróvár, Kapuvár városkörzete

Nyugat-Szlovák határmente(5): Győr, Komárom, Tata, Nyergesújfalu, Esztergom városkörzete

Kelet-Szlovák határmente(11): Vác, Rétság, Balassagyarmat, Szécsény, Salgótarján, Ózd, Putnok, Kazincbarcika, Edelény, Encs, Sátoraljaújhely városkörzete

Ukrán határmente(4): Záhony, Kisvárda, Vásárosnamény, Fehérgyarmat városkörzete

Román határmente(14): Csenger, Mátészalka, Nyírbátor, Debrecen, Berettyóújfalú, Biharkeresztes, Békés, Békéscsaba, Gyula, Mezőkovácsháza, Mezőhegyes, Battonya, Sarkad, Makó városkörzete

Jugoszláv határmente(5): Szeged, Mórahalom, Kiskunhalas, Bácsalmás, Baja városkörzete

Horvát határmente(8): Mohács, Siklós, Szigetvár, Barcs, Csurgó, Nagykanizsa, Letenye, Lenti városkörzete

A 182 városkörzet közül összesen 55 sorolódik a határmenti térségek közé, ahol az ország népességének 28,2 százaléka él. Az ország belső, nem határmenti területeit négy régióra osztottuk: Központ (Budapest és Pest megye), Nyugat (Dunántúl), Kelet (Alföld), Észak.

A határmenti illetve a belső térségek gazdasági állapotait a három teres faktoranalízis városkörzeti értékei átlagaival jellemeztük (5.táblázat).

5.táblázat A határmenti körzetek és a belső térségek a triadikus faktortérben

Térségek	Város- körzetek száma	Népesség 1993 (ezer fő)	A faktorértékek átlaga		
			Munka- vállalói tér GTFAK1	Vállalkozói tér GTFAK2	Külföldi tőke tere GTFAK3
<i>Határmenti körzetek</i>	55	2969	-0.15	-0.15	0.26
Osztrák-Szlovén határmente	7	381	0,96	-0,42	1,88
Ny-Szlovák határmente	5	348	0,53	0,17	1,23
K-Szlovák határmente	11	546	-0,66	-0,62	0,25
Ukrán határmente	4	172	-0,31	-0,64	-0,33
Román határmente	14	788	-0,48	-0,00	-0,56
Jugoszláv határmente	5	385	-0,25	0,97	0,03
Horvát határmente	8	349	-0,14	-0,28	0,19
<i>Belső térségek</i>	127	7560	0.05	0.07	-0.11
Központ (Bp+Pest)	16	2840	0,73	-0,10	0,42
Nyugat (Dunántúl)	46	2123	0,50	0,42	-0,02
Kelet (Alföld)	50	1753	-0,42	-0,04	-0,38
Észak	16	844	-0,34	-0,43	-0,08
Együtt	182	10529	0.00	0.00	0.00

Ha elsőként a külső (határmenti) és a belső területek összesített jellemzőit nézzük, azt mondhatjuk, hogy a két zóna egyik faktortérben sem különbözik élesen egymástól. Az „átlag” azonban ebben az esetben különösen csalóka, hisz teljesen különböző fejlettségű és struktúrájú elemekből adódik össze. Nézzük most ezeket a differenciákat.

Az összes vizsgált térség közül egyedül a *Nyugat-Szlovákiával határos zóna (a Győr-Esztergom sáv)* városkörzetei azok, amelyek összességükben mindhárom faktortérben az átlagnál jobb helyzetűnek bizonyulnak. Az ellentétes póluson az *ukrán és a román határtérséget* találjuk, amelyek városkörzetei egyetlen faktortérben sem érik el az átlagos szintet. Ugyancsak minden faktortérben átlag alatti helyzetű az északi és az alföldi belső térség, ami arra utal, hogy e zónákban nem mutatható ki érzékletes „kitörési” pont.

Érdeemes felfigyelni arra, hogy a külföldi tőke terében a határmenti térségek összességükben magasabb értéket kaptak, mint az ország belső területei. *A határmentiség abszolút előny a tőkevonzásban.* Ezt az is jól jelzi, hogy míg az ország belső területei közül csak a Központi térségben magasabb a faktorérték (GTFÁK3) az átlagnál, addig a keleti (ukrán, román) határzónákat kivéve a többi határmenti térség az átlagnál erősebb tőkevonzást mutat. Az osztrák illetve nyugat-szlovák határmenti térség a külföldi tőkevonzás faktorában a Központi térséget is megelőzi.

A munkavállalói és a vállalkozói térben - szemben a külföldi tőkevonzás terével - az ország belső térségeinek helyzete jobbnak mutatkozik a határmenti térségekéénél.

Ismételt megerősítését adja ez a vizsgálati út is a *jugoszláv* határmenti térség sajátos folyamatainak. Itt a *vállalkozásaktivitást* jelző mutatószám (GTFÁK2), mintegy kétszere például a Dunántúl belső területei (benne a balatoni térség) hasonló jelzőszámának.

A főbb térségtípusok súlya

A számítási eredmények lehetőséget teremtenek arra is, hogy megbecsüljük azt, hogy *az ország népessége miként oszlik meg a különböző fejlettségű illetve gazdasági karakterű körzetek között.*

Megállapítható, hogy azokban a körzetekben, amelyek *mindhárom faktortérben az átlagnál kedvezőbb* helyzetűek 3,022 millió ember él (ebből mintegy 2 millió fővárosi);

azoknak a térségeknek, amelyek *két faktorban az átlagnál kedvezőbb* helyzetűnek minősültek az alábbi a súlya:

a munkavállalói és vállalkozói térben preferált körzetekben	1,430 mó
a munkavállalói és külföldi tőketérben preferált körzetekben	964 ezer
a vállalkozói és a külföldi tőke térben preferált körzetekben	809 ezer
összesen	3,203 mó

azokban a térségekben, amelyek csak *egy dimenzióban kerültek az átlag fölé* az alábbiak szerint oszlik meg a népesség:

csak a munkavállalói térben kedvező helyzetű térségek	1,744 mó
csak a vállalkozói térben kedvező helyzetű térségek	851 ezer
csak a külföldi tőke terében kedvező helyzetű térségek	653 ezer
összesen	3,248 mó

a legkritikusabb, *mindhárom faktortérben átlag alatti* helyzetűnek minősült térségek népessége 1,053 mó fő volt 1993-ban.

Ezek a számadatok illetve a belőlük kiolvasható arányok természetesen nem az egyéni, még nem is a települési érintettség súlyát jelzik, hisz a térségi tipizálás mögött mindenütt sokelemű tagoltság, belső differenciáltság húzódik meg. A „belemagyarázós” interpretációt kerülve is megállapítható a fenti arányokból, hogy az évtized közepén *az ország népessége kb. 60-40 százalék arányban oszlik meg azon térségek között, amelyekben többemű pozitív elmozdulások illetve belső egyensúlyhiány és krízis jellemeznek.* A kedvezőbb helyzetűnek látszó térségek népességi túlsúlya elsődlegesen azzal függ össze, hogy ezek között található a főváros és az összes nagyváros térsége. Mivel a térségi tagoltság állandósulni látszik, s az interregionális mobilitásnak sem a kiváltó mechanizmusai (vonzóhatások), sem a feltételei nem kedvezőek, rövid távon a népesség megoszlásában e tekintetben sem várható változás.